

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Specijalna edukacija
i rehabilitacija DANAS

Zbornik radova

10th INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

Special Education
and Rehabilitation TODAY

Proceedings

Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine
Belgrade, October, 25–26th, 2019

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine

ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 25–26th, 2019

PROCEEDINGS

Beograd, 2019.
Belgrade, 2019

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
BEOGRAD, 25–26. OKTOBAR 2019. GODINE
ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
BELGRADE, OCTOBER, 25–26th, 2019
PROCEEDINGS

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Snežana Nikolić, dekan

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. dr Mile Vuković

UREDNICI / EDITORS

Prof. dr Vesna Žunić Pavlović

Prof. dr Aleksandra Grbović

Prof. dr Vesna Radovanović

RECENZENTI / REVIEWERS

Prof. dr Ranko Kovačević, prof. dr Vesna Bratovčić

Univerzitet u Tuzli – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla, BiH

Prof. dr Viviana Langher

Università Sapienza di Roma – Facoltà di Medicina e Psicologia, Roma, Italia

Prof. dr Branislava Popović Čitić, doc. dr Slobodan Banković, doc. dr Ljubica Isaković

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija*

LEKTURA I KOREKTURA / PROOFREADING AND CORRECTION

Maja Ivančević Otanjac, predavač

DIZAJN I PRIPREMA / DESIGN AND PROCESSING

Mr Boris Petrović

Biljana Krasić

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku CD

Proceedings will be published in electronic format CD

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-129-7

Objavlјivanje Zbornika radova podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije.

MOGUĆNOSTI UNAPREĐENJA REZILIJENTNOSTI DECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA NA REZIDENCIJALNOM SMEŠTAJU

Marija Nešić**, Branislava Popović Ćitić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija

Rezidencijalni smeštaj, kao oblik alternativnog staranja, predstavlja krajnje sredstvo za decu koja ne mogu ostati u svojim porodicama ili biti zbrinuta u okruženju druge porodice. Ova deca su, pored gubitka ili odvajanja od roditelja, doživela niz traumatskih događaja, primarno vezanih za zlostavljanje i zanemarivanje u biološkim porodicama. Doživljena traumatska iskustva, na koja se nadovezuje smeštaj u ustanovu, predstavljaju ozbiljan rizik za različite probleme ponašanja i teškoće u funkcionisanju. Otuda se unapređivanje rezilijentnosti, kao sposobnosti uspešnog prevazilaženja posledica životnih nedaća i postizanja pozitivnih razvojnih ishoda u situacijama rizika, smatra posebno značajnim za decu koja odrastaju u uslovima rezidencijalnog smeštaja. Na osnovu analize rezultata različitih istraživačkih studija, izdvojeni su faktori koji ostvaruju protektivno dejstvo i doprinose razvoju rezilijentnosti kod dece na rezidencijalnom smeštaju, a to su: vezivanje, emocionalna regulacija, odnosi sa sibličima, odgovornost, talenti i snage, obrazovanje i prijateljstva. U radu će, kroz prikaz intervencija kojima je moguće osnažiti ove faktore (održavanje uspostavljenih pozitivnih veza sa okruženjem, razvijanje veština kontrole emocija, održavanje odnosa sa bratom ili sestrom, pružanje mogućnosti odlučivanja i izbora, održavanje postojećih interesovanja i podsticanje novih, motivisanje i postavljanje visokih očekivanja i održavanje postojećih i sklapanje novih prijateljstava), biti sagledano protektivno svojstvo ovih faktora, kao i njihov doprinos na planu jačanja rezilijentnosti.

Ključne reči: rezilijentnost, deca bez roditeljskog staranja, rezidencijalni smeštaj, protektivni faktori

Uvod

Deca bez roditeljskog staranja na rezidencijalnom smeštaju su, pored gubitka ili odvajanja od roditelja, bila izložena najmanje još jednom traumatskom događaju

** marija87markovic@yahoo.com

u biološkoj porodici, najčešće zanemarivanju ili zlostavljanju od strane roditelja (Fischer et al., 2016; Kisiel, Fehrenbach, Small, & Lyons, 2009). Brojna istraživanja ukazuju da doživljena traumatska iskustva mogu negativno uticati na razvoj ove dece, te predstavljati rizik za ispoljavanje problema ponašanja i drugih teškoća u socijalnom i emocionalnom funkcionisanju (Crockenberg et al., 2008; González-García et al., 2017). U cilju redukovanja negativnih efekata ovih iskustava i podsticanja pozitivnog razvoja dece primenjuju se različite strategije, među kojima se kao posebno važna izdvaja strategija promocije rezilijentnosti.

Pregledom niza empirijskih studija (npr. Daniel, 2003; Furnivall, 2011; Gartland et al., 2019; Newman & Blackburn, 2002; Nourian et al., 2016) utvrđeno je da se rezilijentnost, kao sposobnost uspešnog prevazilaženja posledica životnih nedaća, može unaprediti jačanjem niza protektivnih faktora koji svoje izvoriste imaju u socijalnom okruženju deteta. Identifikovanjem faktora koji ostvaruju protektivno dejstvo otvoren je prostor za kreiranje niza praktičnih intervencija kojima je moguće unaprediti rezilijentost. Cilj ovog rada je da se predstave najznačajniji faktori i sa njima povezane intervencije, te ukaže na mogućnosti jačanja rezilijentnosti dece bez roditeljskog staranja na rezidencijalnom smeštaju.

Održavanje uspostavljenih pozitivnih veza sa okruženjem

Činjenica da su deca bez roditeljskog staranja imala iskustva traumatskih događaja u detinjstvu ne ukazuje nužno da nisu uspeli da ostvare važne veze sa drugima. Većina je, pre smeštaja u rezidencijalnu ustanovu, imala neki izvor sigurnosti i zaštite. To su uglavnom bili članovi proširene porodice, sestre i braća, nastavnici, prijatelji ili susedi (Gilligan, 2000). Neretko se kao jedini važni odnosi u životima dece vrednuju samo oni ostvareni sa biološkim roditeljima, dok se drugi zanemaruju iako su značajni za njih (Daniel, 2003). U radu sa decom na rezidencijalnom smeštaju važno je identifikovati pozitivne veze iz prethodnog okruženja deteta i omogućiti im da neguju te odnose jer će im pomoći u oporavku od traumatskog iskustva i adaptaciji na nove uslove života (Nourian et al., 2016). Deca su, po izmeštanju, a pre smeštaja u rezidencijalnu ustanovu, imala različite kontakte sa stručnim radnicima, te su mogla ostvariti važne veze sa njima (Daniel, 2003). Često se po pitanju opravdanosti uspostavljanja vezivanja zaposlenih i dece na rezidencijalnom smeštaju vode rasprave (Welch et al., 2018). S jedne strane stručni radnici bi trebalo profesionalno da obavljaju svoj posao bez emocionalnog uključivanja, a sa druge da predstavljaju važne figure vezivanja na duži vremenski period. Uprkos preprekama u rutini i strukturi rezidencijalnog smeštaja (npr. smenski rad), obezbeđivanje pouzdane, tople i ljubazne afektivne brige stvara osećaj sigurnosti i opuštenosti kod dece što doprinosi razvoju rezilijentnosti (Furnivall, 2011).

Razvijanje veština kontrole emocija

Traumatska iskustva dece bez roditeljskog staranja ostvarila su negativan uticaj na njihov emocionalni razvoj. Kontinuirana izloženost stresnim situacijama doprinela je neadekvatnom upravljanju stresom, te je malo verovatno da ova deca

imaju razvijene veštine prepoznavanja sopstvenih i tuđih emocija, kao i kontrole impulsa (Nourian et al., 2016). Ove veštine stoje u bliskoj vezi sa rezilijentnošću i veoma su važne za razvoj drugih socijalnih veština i uspostavljanja odnosa sa drugima. Za razvoj veština kontrole emocija mogu im pomoći odrasli, zaposleni u ustanovi, jer putem modelovanja i refleksije deca uče da prepoznaju svoje i tuđe emocije, kao i da razvijaju empatiju, osećaj kajanja i pozitivne načine suočavanja sa stresom i ljutnjom. Veliki značaj pridaje se i podsticanju dece za učešće u aktivnostima regulisanja stresa kao što su vežbe disanja, joga ili različite ritmičke aktivnosti (Furnivall, 2011).

Održavanje odnosa sa siblizima

U životima dece odnosi sa bratom i sestrom smatraju se veoma važnim, a posebno kod dece bez roditeljskog staranja s obzirom da dele zajednička traumatska iskustva. Međutim, ovi odnosi mogu biti prekinuti usled razdvajanja siblinga prilikom smeštaja u rezidencijalnu ustanovu. Održavanje odnosa sa siblizima je od značaja za unapređivanje rezilijentnosti (Newman & Blackburn, 2002). Siblizi mogu biti važna figura vezivanja, ali i izvor emocionalne podrške. Pored iskustava, dele uspomene i važne aspekte njihovog identiteta. Od velike pomoći u unapređivanju rezilijentnosti mlađe dece jeste podsticanje odgovornosti starijeg prema mlađem siblingu, ali bez opterećivanja. To može doprineti osećaju sigurnosti mlađe, a samopoštovanju starije dece (Furnivall, 2011).

Pružanje mogućnosti odlučivanja i izbora

Od velikog značaja za razvoj rezilijentnosti je preuzimanje odgovornosti za sebe koja se obezbeđuje putem pružanja deci mogućnosti odlučivanja i izbora. Tokom boravka u rezidencijalnoj ustanovi pogodan prostor za pružanje mogućnosti ogleda se u planiranju i organizovanju vremena (npr. slobodnih aktivnosti) (Bayes, 2009). U svom detinjstvu ova deca nisu imala prilike da odlučuju ili vrše izbore za sebe, ali su neki od njih morali da preuzmu važne odgovornosti za druge kao što je staranje o roditeljima ili siblizima (Furnivall, 2011). Često se na to gleda samo kao dokaz problema u porodici. Iako je očigledno da takva odgovornost nije u skladu sa njihovim uzrastom, potrebno je pružiti im mogućnosti da sa time nastave u nekom prihvatljivom obliku. Takođe, poželjno je uključiti ih u druge aktivnosti koje podrazumevaju preuzimanje određenih odgovornosti (npr. volonterski rad, programi mentorstva, briga o životinjama) (Daniel, 2003; Newman & Blackburn, 2002).

Održavanje postojećih i podsticanje novih interesovanja

Svako dete ima jedinstvene talente i interesovanja koje je potrebno podsticati i negovati. Na taj način unapređuje se njihovo samopouzdanje, ali i formira identitet što je od velikog značaja za rezilijentnost (Newman & Blackburn, 2002). Pre smeštaja u rezidencijalnu ustanovu, većina dece je imala razvijene specifične afinitete. Potrebno je da se zaposleni u ustanovama upoznaju sa interesovanjima dece kako bi

im omogućili učestvovanje u aktivnostima kojima će unaprediti i ispoljiti svoj talenat ili razviti novi afinitet. Neretko deca otkrivaju novo interesovanje kroz entuzijazam odraslih osoba koje dele strast za određenu aktivnost sa njima, a ohrabivanje, posebno u početnim fazama takvih aktivnosti, im pomaže da savladaju strah od neuspeha (Furnivall, 2011).

Motivisanje i postavljanje visokih očekivanja

Obrazovno postignuće utiče na razvoj samopoštovanja, ali može delovati i na ishode dece bez roditeljskog staranja kada napuste zaštitu tako što im povećava verovatnoću zaposlenja (Gilligan, 2000; Nourian et al., 2016). Međutim, često se dešava da zaposleni u rezidencijalnim ustanovama veruju da su za ovu decu zahtevi škole suviše teški i da glavni fokus u radu sa njima treba da bude rešavanje ličnih i porodičnih problema (Furnivall, 2011). Ovakav stav vodi izgradnji niskih očekivanja i tolerancije na slabije postignuće. U rezidencijalnoj ustanovi zaposleni treba da pruže deci podršku u učenju i izradi domaćih zadataka, kao i da im učine dostupnim materijalne resurse (npr. knjige, časopisi). Pojedinoj deci obrazovne teškoće su posledica razvojnih teškoća, te je za njih ključno da dobijaju pomoć i podršku kako bi bili motivisani za postizanje uspeha, a ne zadovoljenje niskim nivoom školskog postignuća (Bayes, 2009). Na taj način unapređuje se samopoštovanje deteta koja je važna veština za razvoj rezilijentnosti (Newman & Blackburn, 2002).

Održavanje postojećih i sklapanje novih prijateljstava

Prijateljske veze u životima dece mogu uticati na stavove i prosocijalno ponašanje, a s obzirom da prijateljstva dece traju godinama daju im i značajnu emocionalnu podršku. Imajući to u vidu, održavanje i uspostavljanje novih prijateljstava je veoma važno za razvijanje rezilijentnosti (Newman & Blackburn, 2002). Smeštajem u rezidencijalnu ustanovu dolazi do slabljenja ili prekidanja vršnjačkih veza koje je dete uspostavilo tokom života u porodičnom okruženju. Ovo posebno dolazi do izražaja kada je smeštaj u ustanovu praćen promenom škole koju dete pohađa. Takođe, u rezidencijalnom okruženju često je prisutna sumnja na moguće štetne uticaje ovih veza, bez prepoznavanja potencijala za vršnjačkom podrškom. Umesto odvratanja od ovakvih odnosa, potrebno je podržati pozitivan i terapijski potencijal vršnjačkih grupa, kao i unaprediti im veštine neophodne za upravljanje odnosima sa vršnjacima (Furnivall, 2011).

Zaključak

Odrasle osobe iz okruženja deteta, a pre svega zaposleni u rezidencijalnim ustanovama, u radu sa decom bez roditeljskog staranja treba da imaju u vidu proaktivno svojstvo i značaj opisanih faktora i intervencija. Nesporno je da veći deo intervencija oni koriste u svom radu, međutim često se dešava da se, rešavanjem važnih pitanja za dete (kao što je obezbeđivanje stalnog smeštaja ili tretiranje nekog

problema), zanemaruje njihova primena. Ukazivanjem da su ove intervencije u funkciji bolje adaptacije i oporavka dece od traumatskih iskustava i da se njima unapređuje rezilijentnost, a da rezilijentna deca ređe razvijaju probleme ponašanja, podstiču se zaposleni da iskoriste vreme i resurse i inkorporiraju ove intervencije u rad sa decom bez roditeljskog staranja.

Literatura

- Bayes, K. (2009). *Higher aspirations, brighter futures: overview of the national residential child, care initiative*. Glasgow: Scottish Institute for Residential Child Care.
- Crockenberg, S., Rutter, M., & Bakermans-Kranenburg, M. (2008). The effects of early social-emotional and relationship experience on the development of young orphanage children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 73(3), 1-297.
- Daniel, B. (2003). The value of resilience as a concept for practice in residential settings. *Scottish Journal of Residential Child Care*, 2(1), 6-15.
- Fischer, S., Döhlitzsch, C., Schmeck, K., Fegert, J. M., & Schmid, M. (2016). Interpersonal trauma and associated psychopathology in girls and boys living in residential care. *Children and Youth Services Review*, 67, 203-211.
- Furnivall, J. (2011). *Guide to developing and maintaining resilience in residential care*. Online guide. Retrieved from http://www.wecanandmustdobetter.org/files/1914/2737/9734/Guide_to_developing_and_maintaining_resilience_in_residential_child_care.pdf.
- Gartland, D., Riggs, E., Muyeen, S., Giallo, R., Afifi, T., MacMillan, H., ... Brown, S. (2019). What factors are associated with resilient outcomes in children exposed to social adversity? A systematic review. *BMJ Open*, 9(4), 1-14.
- Gilligan, R. (2000). Adversity, resilience and young people: the protective value of positive school and spare time experiences. *Children & Society*, 14, 37-47.
- González-García, C., Bravo, A., Arruabarrena, I., Martín, E., Santos, I., & Del Valle, J. F. (2017). Emotional and behavioral problems of children in residential care: screening detection and referrals to mental health services. *Children and Youth Services Review*, 73, 100-106.
- Kisiel, C. L., Fehrenbach, T., Small, L., & Lyons, J. (2009). Assessment of complex trauma exposure, responses and service needs among children and adolescents in child welfare. *Journal of Child and Adolescent Trauma*, 2(3), 143-160.
- Newman, T., & Blackburn, S. (2002). *Transitions in the lives of children and young people: resilience factors*. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED472541.pdf>
- Nourian, M., Mohammadi Shahboulaghi, F., Nourozi Tabrizi, K., Rassouli, M., & Biglarrian, A. (2016). Resilience and its contributing factors in adolescents in long-term residential care facilities affiliated to Tehran welfare organization. *International Journal of Community Based Nursing and Midwifery*, 4(4), 386-396.

Welch, V., Fowler, N., Ross, E., Withington, R., & McGhee, K. (2018). *In and beyond the care setting: relationships between young people and care workers: a literature review*. Edinburgh: Centre for excellence for looking after children in Scotland.

OPPORTUNITIES FOR ENHANCING THE RESILIENCE OF CHILDREN WITHOUT PARENTAL CARE IN RESIDENTIAL CARE

Marija Nešić, Branislava Popović Ćitić

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation,
Belgrade, Serbia

Residential care, as a form of alternative care, represents the last resort for children who cannot stay in their families or be taken care of in the environment of another family. In addition to losing or being separated from parents, these children have experienced a number of traumatic events related to abuse and neglect in biological families. Experienced traumatic experiences, to which accommodation at an institution is added, represent a serious risk to various behavioral problems and difficulties in functioning. Hence, the improvement of resilience, as the ability to successfully overcome the consequences of life adversity and achieve positive development outcomes in risk situations, is especially important for children who are growing up in residential care. Based on the analysis of the results of various research studies, factors that achieve protective effect and contribute to the development of resilience in children at residential care are: attachment, emotional regulation, relationships with siblings, responsibilities, talents and strengths, education and friendships. In this paper, through the presentation of interventions that can strengthen these factors (maintaining positive relationships with the environment, developing emotional control skills, maintaining relationships with a brother or sister, providing opportunities for decision and choices making, maintaining existing interests and encouraging new ones, motivating and setting high expectations and maintaining existing and making new friendships), the protective nature of these factors, as well as their contribution to the plan of strengthening resilience will be considered.

Key words: resilience, children without parental care, residential care, protective factors